

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۲۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۳/۰۹

نوع مقاله: پژوهشی

مبانی جرم‌انگاری معاونت در جرایم سایبری از منظر فقه و حقوق ایران

نوشته

مرتضی چیت‌سازیان *

میثم عباسی لاهردی **

محمد رسایی ***

چکیده

گسترده‌ی فضای سایبر، تمام ابعاد زندگی بشر را به خود معطوف کرده است، به نحوی که، جدایی از این فضا برای برخی قابل تصور نیست. علیرغم مزایای غیر قابل انکار فضای سایبر، متأسفانه با گذشت هرچه بیشتر از عمر آن، بهره‌برداری سوء از این فضا زمینه‌ساز مخاطرات بالقوه و بالفعل بسیاری شده است. این پژوهش، با روش توصیفی و تحلیلی، بر اساس منابع کتابخانه‌ای موجود، صورت گرفته و با تتبع در منابع، مبانی فقهی آن بیان شده؛ سپس ماهیت و شرایط حقوقی آن مورد بررسی قرار گرفته است. نتیجه این پژوهش، نشان می‌دهد معاونت در جرایم سایبری از مصادیق اعانه بر اثم است، لذا حرمت آن با استناد به ادله قرآنی، روایی و حکم مستقل عقل بر قیح کمک بر گناه اثبات می‌شود. همچنین مقدمه حرام و قاعده لاضرر نیز، به عنوان سایر مبانی فقهی مورد بررسی قرار گرفته است. مصادیق رفتار معاون در فضای سایبر، در صورت اجتماع عناصر قانونی، مادی و معنوی، واجد مسئولیت کیفری است. البته معاونت در جرایم سایبری، گاهی مستقل از فعل اصلی است؛ مانند پورنوگرافی، که مقنن ضمن اهمیت به حفظ عفت عمومی و صیانت از حریم جامعه طی دو ماده، معاونت در پورنوگرافی را جرمی مستقل برشمرده است و گاهی تابع فعل اصلی است، مانند جرایم علیه محرمانگی، صحت و تمامیت داده‌ها و سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی و ... که طبق شرایط مندرج در ماده ۱۲۷ قانون مجازات اسلامی قابل مجازات است.

کلیدواژه: اعانه بر اثم، جرایم سایبری، مسئولیت کیفری معاون، قانون جرایم رایانه‌ای، فقه و حقوق ایران.

* استادیار گروه فقه و حقوق، دانشگاه شهید مطهری واحد تهران، تهران، ایران morteza.chitsazian@yahoo.com

** کارشناس ارشد فقه و حقوق جزا، دانشگاه شهید مطهری واحد تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

meysamabbasi004@gmail.com

*** استادیار گروه فقه و حقوق دانشگاه شهید مطهری واحد تهران، تهران، ایران karimi-motahari@yahoo.com

مقدمه

گسترش شبکه‌های رایانه‌ای و ارتباطی از دهه ۱۹۶۰ به بعد، که نمادین‌ترین آن‌ها اینترنت است، مهم‌ترین تأثیر را در گسترش جوامع اطلاعاتی داشته است. در واقع، نقش این ابزار اطلاع‌رسانی و ارتباطی بسیار قوی، که بُعدی جهانی دارد، در تحقق بانکداری و تجارت الکترونیکی، آموزش و کسب و کار الکترونیکی، تبلیغات و ارتباطات الکترونیکی و نظایر آن غیر قابل انکار است. با این حال، اندک زمانی پس از پیدایش فضای سایبر و ابر شاهره اطلاعاتی اینترنت، که یکی از مفیدترین ابزار ایجادشده توسط بشر است، این محیط به عنوان ابزاری جهت "سوء استفاده‌های اطلاعاتی" مورد استفاده قرار گرفته و جامعه بشری را به سمت ارتکاب گناه سوق داده است. از آنجا که ارتکاب گناه، امری قبیح و سزاوار مجازات است، کمک به گناه نیز، قبیح و سزاوار سرزنش و مجازات است. حوزه جرایم در زندگی بشر، آن‌قدر پیچیده شده که قانونگذاران مجبورند تحول‌های جرم را، مداوم زیر نظر داشته و برای تدوین قوانین صحیح گام بردارند. جرایم سایبری و معاونت در آن‌ها نیز، مصداق بارز این تحول‌ها در زندگی اجتماعی انسان‌ها هستند که با توجه به افزایش میزان جرایم در فضای سایبر، تحقیق و بررسی در این زمینه، می‌تواند جهت ارتقاء سطح آگاهی جامعه، مثمر ثمر واقع شود. از سوی دیگر، با تغییر فناوری به مرور زمان، بررسی‌های جدید و ایده‌های نو می‌تواند بسیار مفید باشد.

موضوع اعانت بر اثم از دیرباز، مورد گفت‌وگوی فقها بوده است به طوری که، در ابعاد مختلف فقهی به آن استناد کرده و طبق آن فتوا داده‌اند. در مباحث حقوقی این موضوع تحت عنوان "معاونت در جرم" مطرح است که می‌توان به کتاب شرکت و معاونت در جرم تألیف حسن مرادی و حقوق جزای عمومی تألیف محمدعلی اردبیلی اشاره کرد. از بیشترین منابع پرداخته شده در زمینه "جرایم سایبری" نیز می‌توان به کتاب بررسی فقهی حقوقی جرایم رایانه‌ای تألیف حسینعلی بای و بابک پورقهرمانی و کتاب حقوق کیفری فناوری اطلاعات تألیف حسن عالی‌پور اشاره کرد. همچنین مقاله‌هایی "نظیر نقش رسانه در پیشگیری از جرم" را غلامحسین بیابانی و "پیشگیری از وقوع جرم و ترویج مجازات‌های جایگزین در بستر رسانه؛ چالش‌ها و راهکارها" را مهدی جعفری و همکاران، در زمینه پیشگیری از جرایم سایبری نوشته‌اند.

آنچه در این پژوهش قابل بررسی است، معاونت در فضای سایبر است؛ زیرا در این فضا با دو دسته از معاونان مواجه می‌شویم: نخست، کاربرانی که به دلیل نداشتن تخصص یا بی‌مبالاتی، اقدام به ورود اطلاعاتی می‌کنند که سبب سوء استفاده مجرمان می‌شود، حتی اگر خود این کاربران قصد سوء نداشته باشند؛ دوم، کاربرانی که بدون آنکه شریک در جرم باشند، آگاهانه مقدمات جرم را در این فضا مهیا کرده و عمل مجرم را در رسیدن به جرم تسهیل می‌کنند؛ مانند تسهیل و ارائه طریق هک کردن، تحریک، تهدید بر هتک حریم خصوصی و ...

پرنسپی که در پژوهش حاضر به دنبال پاسخ آن هستیم، این است که آیا معاونت در جرایم

سایبری به صورت مستقل، جرم‌انگاری شده یا به تبع جرم اصلی است؟ لذا بررسی تفصیلی معاونت در جرایم سایبری، نظر به اینکه رویکرد مقنن در قانون جرایم رایانه‌ای، بر کدام یک از دو شیوه استقلال یا استعاره‌ای بودن معاونت مبتنی است و احصاء آن‌ها، این پژوهش را از سایر پژوهش‌های انجام‌شده متمایز می‌سازد.

مفهوم‌شناسی

۱. معاونت

اهل لغت، "معاونت" را به "مظاهره" (پشتیبانی کردن، یاری رساندن و کمک کردن) معنا کرده‌اند (فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ج ۲: ۲۵۳؛ ابن منظور، ۱۹۹۷م، ج ۴: ۴۷۱). این معنا، شامل هرگونه مساعدت با مجرم یا مجرمان می‌شود، اگرچه در قالب مشارکت بوده باشد، اما معاونت در جرم، در اصطلاح فقها و حقوقدانان، اخص از معنای لغوی است. محقق اردبیلی در این باره می‌فرماید:

مقصود از اعانت بر اثم، کمک کردن بر انجام معاصی است با قصد یاری رساندن، به گونه‌ای که صدق کند این عمل کمک به فلان معصیت است مثل اینکه ظالمی، چوبی را از کسی طلب کند تا مظلومی را بزند و آن شخص چوب را در اختیارش قرار دهد یا اینکه قلمی را برای دستور ظالمانه‌ای طلب کند و کسی آن را در اختیارش قرار دهد و موارد مشابهی که عرفاً معاونت صدق کند (اردبیلی، بی‌تا: ۲۹۷).

شیخ انصاری در تعریف اعانت می‌فرماید: «اعانت عبارت است از انجام برخی از مقدمات فعل دیگری به قصد حصول آن فعل از او نه به طور مطلق» (انصاری، ۱۴۱۷ق، ج ۱: ۱۳۲). آیت‌الله خوئی نیز در تعریف واژه معاونت می‌فرماید: «اعانت عرفاً مترادف است با واژه مساعدت که در زبان فارسی از آن به کمک تعبیر می‌شود» (حسینی شاهرودی، ۱۴۰۸ق، ج ۱: ۱۹۷) و ایشان معتقدند که مفهوم معاونت از مفاهیمی است که به دلیل وضوح آن قابل تعریف دقیق نیست.

حقوقدانانی هم که در این زمینه مطلبی نوشته‌اند (اردبیلی، ۱۳۹۷، ج ۲: ۵۳؛ میرمحمد صادقی، ۱۳۹۷: ۴۲۹) تقریباً همگان با عبارات گوناگون در صدد بیان یک معنا بوده‌اند و آن اینکه معاون جرم کسی است که بدون مداخله مستقیم در انجام جرم، قسمتی از مقدمات انجام بزه را از قبیل تحریک، تسهیل و ... عهده‌دار شده باشد؛ که در قانون به تبع جرم اصلی جرم شناخته شده است. قانونگذار گویا نیازی به تعریف معاونت در جرم ندیده و فقط به بیان مصادیق و احصای موارد بسنده کرده است. طبق ماده ۱۲۶ قانون مجازات اسلامی (ق.م.ا):

اشخاص زیر معاون جرم محسوب می‌شوند:

الف. هر کس، دیگری را ترغیب، تهدید، تطمیع یا تحریک به ارتکاب جرم کند یا با دسیسه یا فریب یا سوءاستفاده از قدرت، موجب وقوع جرم گردد.

ب. هر کس وسایل ارتکاب جرم را بسازد یا تهیه کند یا طریق ارتکاب جرم را به مرتکب ارائه دهد.

پ. هر کس وقوع جرم را تسهیل کند.

تبصره- برای تحقق معاونت در جرم، وحدت قصد و تقدم یا اقتران زمانی بین رفتار معاون و مرتکب جرم شرط است. چنانچه فاعل اصلی جرم، جرمی شدیدتر از آنچه مقصود معاون بوده است مرتکب شود، معاون به مجازات معاونت در جرم خفیف‌تر محکوم می‌شود.

با توجه به این مطالب احراز چند نکته ضروری است:

اولاً؛ وجود فعل اصلی قابل مجازات، شرط نخستین جرم معاونت به شمار می‌آید. اگر فعل مرتکب اصلی، به استناد نص صریح قانون، جرم نباشد (هرچند به موجب احکام شرع قابل مجازات باشد) معاونت در ارتکاب فعل مذکور جرم نیست.

ثانیاً؛ جرم بودن فعل اصلی، به تنهایی شرط تحقق معاونت نیست، بلکه فعل مذکور باید به اجرا درآید. به عبارت دیگر، فاعل جرم، تمام مراحل تهیه مقدمات را پشت سر گذاشته و دست‌کم جرم را شروع کرده باشد. این شرط از عبارت "وقوع جرم" در دو بند ذیل ماده ۱۲۶، به وضوح فهمیده می‌شود.

ثالثاً؛ با توجه به مصادیق حصری فوق‌الذکر، صرف سکوت و جلوگیری نکردن از ارتکاب جرم را نمی‌توان به منزله معاونت در جرم دانست.

رابعاً؛ از لحاظ زمانی، عمل معاون، به موجب تبصره ماده ۱۲۶، باید مقدم بر عمل مباشر یا همزمان باشد. **خامساً؛** مباشر و معاون جرم، باید دارای قصد مجرمانه و سوء نیت واحدی باشند و از آنجایی که در جرایم غیر عمدی "قصد مجرمانه" (اعم از سوء نیت عام یا سوء نیت خاص) وجود ندارد، لذا معاونت در جرایم غیر عمدی قابل تصور نیست (اردبیلی، ۱۳۹۷: ۵۴ - ۷۶).

۲. جرایم سایبری

سایبر واژه‌ای برگرفته از لغت یونانی *Cybernetes* به معنای سکاندار یا راهنما است. سایبر پیشوندی برای توصیف یک شخص، یک شی، یک ایده و یا یک فضا و مربوط به دنیای رایانه و اطلاعات است. در زبان فارسی، واژه سایبر را به مجاز و مجازی ترجمه کرده‌اند. این ترجمه، گویای معنای دقیق این واژه نیست. مجاز در برابر حقیقت به کار می‌رود و در زبان انگلیسی معادل واژه *virtual* است. از سوی دیگر، محیط سایبر محیطی حقیقی و واقعی است نه دروغین و مجازی. در واقع، جهان سایبر هر چند به شکل مادی و ملموس احساس شدنی نیست، اما همان‌گونه که به اطلاعات ناشی از امری نمی‌توان عنوان مجازی داد، به جهان سایبر نیز نمی‌توان مجاز و مجازی اطلاق کرد (پرویزی، ۱۳۸۴: ۳۸). اما سایبر در اصطلاح، به همه محیط‌هایی اشاره دارد که اساس فعالیت آن‌ها، بر مبنای پردازش است و طبق سامانه صفر و یک کار می‌کنند.

واژه فضای سایبر را، نخستین بار ویلیام گیسون نویسنده داستان‌های علمی تخیلی در کتاب

neuromancer^۱ به کار برده است. فضای سایبر در معنا، به مجموعه‌ای از ارتباطات درونی انسان‌ها گفته می‌شود که به وسیله رایانه و وسایل مخابراتی، بدون در نظر گرفتن جغرافیای فیزیکی ایجاد شده است. برخلاف فضای واقعی، در فضای سایبر نیاز به جابه‌جایی‌های فیزیکی نیست و کلیه اعمال از طریق فشردن کلیدها یا حرکت موش‌واره^۲ صورت می‌گیرد (عاملی، ۱۳۹۰: ۲۳).

جرایم سایبری در اصطلاح، به جرایمی گفته می‌شود که در محیطی غیر فیزیکی، علیه فناوری اطلاعات با حالات شبیه‌سازی و مجازی‌سازی ارتکاب می‌یابد (جاویدنیا، ۱۳۹۷: ۲۲۵). امروزه بسیاری از جرایم سنتی، همزمان با پیشرفت فناوری اطلاعات و ارتباطات، به شدت متحول شده و به جرایم سایبری تبدیل شده‌اند (پرویزی، ۱۳۸۴: ۶۶). جرایم سایبری نیز، به جهت گسترش خود، رفته‌رفته جانشین عباراتی چون جرم‌های رایانه‌ای و جرم‌های اینترنتی می‌شوند. به جرایم سایبر، جرایم علیه فناوری اطلاعات نیز گفته می‌شود (همان: ۴۰).

مبانی فقهی حرمت معاونت در جرایم سایبری

الف. حرمت اعانه بر اثم

این موضوع، در کتب فقهی متقدم، تحت این قاعده نیامده، بلکه به صورت موردی از آن سخن به میان آمده است؛ اما خوشبختانه فقهای متأخر به این موضوع تحت عنوان "قاعده اعانه بر اثم" اشاراتی داشته‌اند. فقها حرمت اعانت بر اثم را مستند به این دلایل می‌دانند:

۱. کتاب: آیه شریفه «تعاونوا علی البر و التقوی و لاتعاونوا علی الاثم و العداوان»^۳ (مائده، ۲). گروهی از فقها از این آیه شریفه، حرمت اعانه بر اثم را استنباط کرده‌اند؛ با این استدلال که در این آیه، تعاون بر اثم نهی شده است و نهی دلالت بر حرمت دارد. گروهی دیگر، این آیه را برای این مقصود کافی ندانسته‌اند؛ به دلیل اینکه اولاً، این احتمال وجود دارد که مؤدای آیه تعاون حکم تنزیهی باشد؛ نه تحریمی. بنابراین، حکم تعاون، کراهت خواهد بود نه حرمت؛ به دلیل اینکه مقابل نکوهش اعانه بر اثم، امر به اعانه به تقوی است. چون امر به تقوی امری مستحب است، پس وجود این احتمال مانع از اثبات حکم حرمت برای اعانه خواهد بود (منتظری، ۱۴۱۷ق: ۳۲۷). در رد این اشکال گفته‌اند: «قرینه بودن بعضی از جملات آیه مسلم نیست؛ زیرا تناسب کلمه و موضوع برای عقل شهادت می‌دهند که نهی در اینجا برای تحریم است. علاوه بر این، مقارن بودن اثم با عدوان هیچ مجالی را برای حمل بر کراهت باقی نمی‌گذارد؛ چون حرمت ظلم و

۱. این رمان در ایران، ترجمه و منتشر نشده است. نویسنده، در این رمان از عبارت "توهم رضایت‌مندانه" برای توصیف فناوری واقعیت مجازی استفاده می‌کند. داستان در یک دنیای پاد آرمانشهر زیرزمینی به سبک ژاپنی می‌گذرد.

2. Mouse

۳. شما باید به یکدیگر در نیکوکاری و تقوی کمک کنید نه در گناه و ستمکاری.

عدوان ضروری و بدیهی است.» (منتظری، ۱۴۱۷ق: ۳۲۸). افزون بر این‌ها، چنانچه قسمت اول آیه حمل بر استحباب شود، دلیلی بر حمل نهی بر کراهت، برای قسمت دوم آیه «ولا تعاونوا علی الاثم و العدوان» وجود ندارد؛ زیرا آیه مشتمل بر دو جمله مستقل است که هیچ ارتباطی با هم ندارند (فاضل لنگرانی، ۱۴۱۶ق، ج ۱: ۴۴۴).

به نظر می‌رسد، اولاً، بی‌تردید این آیه حامل پیامی بیش از "اثم مرتکب نشوید" است؛ زیرا اگر شارع چنین قصدی داشت و منظورش عدم مباشرت در گناه بود، به راحتی می‌گفت: "یا ایها الذین آمنوا حرمت علیکم الاثم و العدوان". در حالی که آیه مورد بحث، پیامی افزون بر این دارد. ثانیاً، درست که عون، به معنی مساعدت است ولی جای شک نیست که صیغه تعاون، حامل مفهوم خاص خویش است و آن مشارکت و همکاری است، نه اعانه و یاری. ثالثاً، این آیه می‌خواهد روحیه همکاری و تعاون در گناه را سرکوب کند؛ زیرا همان طور که برای انجام کارهای خیر، مثل ساختن مسجد، محتاج چند نفر هستیم، گناهی نیز در جامعه وجود دارد که ارتکاب آن محتاج همکاری و مشارکت است. خداوند می‌خواهد جلوی اجتماع برای ارتکاب گناهان بزرگ را بگیرد. خلاصه آنکه این آیه، مشارکت در گناه را منع می‌کند و نسبت به معاونت دلالتی ندارد (محقق داماد، ۱۳۹۲: ۱۷۵-۷۶).

۲. سنت: از پیامبر (ص) منقول است که: «من اعان علی قتل مسلم ولو بشرط کلمه، جاء یوم القیامه مکتوباً بین عینی: آیس من رحمه الله» (طوسی، ۱۳۸۷، ج ۶: ۲۸۵). روایات زیادی در خصوص کمک و یاری به ظالمان وارد شده است. از جمله روایتی که از کتاب ورام بن ابی فراس به شرح زیر نقل شده است: «من مشی الی ظالم لیعینه و هو یعلم انه ظالم فقد خرج عن الاسلام...» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۲: ۳۶۲). البته روایاتی با مضامین دیگری وارد شده که می‌توان بر حرمت استدلال کرد. از جمله روایتی است که از امام صادق (ع) نقل شده است: «لعن رسول الله (ص) فی الخمر عشره: غارسها، حارسها، عاصرها، شاربها، ساقیها، حاملها و المحموله الیه و بايعها و مشتریها و آكل ثمنها» (طوسی، ۱۴۰۱ق، ج ۳: ۵۵). بنابراین، انصاف این است که از مجموع کل روایات می‌توان حرمت اعانه بر اثم را استنباط کرد.

۱. ای کسانی که ایمان آورده‌اید، گناه و ستمکاری بر شما حرام شده است. شایان ذکر است که این جمله آیه قرآن یا روایت و حدیث نیست.
۲. کسی که برای قتل مسلمانی همکاری می‌کند، ولو دخالت او در حد یک کلمه باشد، روز قیامت در حالی محشور می‌شود که بین دو چشمش نوشته شده «ناامید از رحمت خدا».
۳. هر کس قدمی برای کسی که می‌داند ظالم است، بردارد، قطعاً از اسلام خارج شده است.
۴. رسول خدا (ص) در زمینه شراب ده نفر را لعنت کرده‌اند: ۱. کشت کننده؛ ۲. باغبان، ۳. شراب‌گیر؛ ۴. شراب‌خوار؛ ۵. نوشاننده؛ ۶. حمل‌کننده شراب؛ ۷. کسی که شراب برای او حمل می‌شود؛ ۸. فروشنده؛ ۹. خریدار؛ ۱۰. کسی که درآمد شراب را می‌خورد.

۳. **عقل:** در بیان دلیل عقل چنین گفته‌اند: «همچنان که انجام منکر عقلاً قبیح است و همچنان که امر به آن و تشویق به سوی آن عقلاً قبیح است، انجام مقدمات برای منکر هم قبیح است. به خاطر همین، قوانین عرفی عهده‌دار وضع مجازات برای معین جرم هستند. پس نزد عقل، معین جرم مانند شریک جرم است؛ اگرچه در میزان قبح با هم متفاوت‌اند.» (منتظری، ۱۴۱۷ق: ۲۴۸).

۴. **اجماع:** فقها بر حرمت اعانت بر اثم اجماع دارند؛ ولی با وجود آیه و سایر دلایل (روایات، عقل) اجماع فاقد اعتبار است. این اجماع مدرکی است و اجماع مدرکی دلیل مستقلی نیست.

تطبیق قاعده

با توجه به مفاد قاعده، که کمک به ظالم در ظلم او گناه است، باید گفت بهره‌برداری از فضای سایر، فی‌نفسه مباح است، اما اگر استفاده از این فضا جهت مساعدت در حرام یا به قصد حرام باشد، با توجه به ادله فقهی، حرام خواهد بود.

ب. مقدمهٔ حرام

هرگاه رابطهٔ دو چیز، به گونه‌ای باشد که وجود یکی از آن‌ها متوقف بر دیگری باشد، متوقف را "ذی‌المقدمه" و دیگری را "مقدمه" می‌گویند؛ بنابراین، مقدمه چیزی است که امر دیگری بر آن متوقف باشد. به این ترتیب، منظور از مقدمهٔ حرام، چیزی است که برای تحقق حرام، اجرای آن در خارج لازم است. بحث در این است از آنجا که گناه حرام است، آیا کمک به گناه، به عنوان مقدمه نیز حرام است؛ به طور کلی آیا مقدمهٔ حرام، حرام است تا بتوان در پرتو آن حرمت اعانه بر اثم را ثابت کرد؟ فقها در مباحث اصولی و گاهی در مباحث فقهی، بحث مقدمهٔ حرام را مطرح کرده‌اند و در اینکه مقدمهٔ حرام، حرام است اختلاف دارند؛ اقوال آن‌ها را به سه دسته می‌توان تقسیم کرد: برخی فقها مقدمهٔ حرام را حرام می‌دانند (سبحانی، ۱۴۲۴ق، ج ۱: ۲۲ و ۱۲۶). برخی دیگر، مقدمهٔ حرام را حرام نمی‌دانند (حسینی حائری، ۱۴۱۳ق، ج ۱: ۳۶۱). برخی دیگر نیز، تفصیل قائل شده‌اند؛ البته تفصیل فقها بر طبق مبنایی که دارند متفاوت بیان شده است، اما صاحبان این دیدگاه در یک نکته مشترک‌اند: مقدمهٔ حرام، به طور مطلق حرام نیست، اما اگر علت تامهٔ حرام باشد، حرام است (مکارم شیرازی، ۱۴۲۸ق، ج ۱: ۴۲۸). با تتبع در آراء فقها، به نظر می‌رسد دیدگاه تفصیل از پذیرش بیشتری برخوردار است. از سوی دیگر، به صرف آنچه گفته شده که مقدمهٔ حرام علت تامه باشد، نمی‌توان اکتفا کرد؛ زیرا همیشه مقدمه، علت تامه نیست، بلکه گاهی جزء العله است و حکم آن به تبع متفاوت می‌شود. از این رو، بنابر تفصیلی که در انوار الاصول آمده است مقدمهٔ حرام چهار قسم است:

۱. مقدمهٔ حرام از قبیل اسباب تولیدی یا علت تامه یا جزء اخیر علت تامه است (مانند انداختن چوب در آتش نسبت به سوختن یا دادن تازیانه به ظالم برای زدن مظلوم)؛ ۲. مقدمهٔ حرام از قبیل

علت ناقصه برای ایجاد ذی‌المقدمه باشد؛ اما مکلف به قصد رسیدن به حرام انجام می‌دهد و در خارج به حرام می‌رسد؛ ۳. همان قسم دوم، اما به ذی‌المقدمه نمی‌رسد؛ ۴. همان قسم دوم، اما قصد رسیدن به حرام نمی‌کند. بنابراین، اشکالی در حرمت قسم اول و دوم نیست، چون مبنی بر وجوب مقدمه به خاطر ذی‌المقدمه بوده و دلیل وجدانی و تطابق دو اراده (مقدمه و ذی‌المقدمه) واضح است. قسم سوم حرام نیست، مگر از باب تجری، قسم چهارم نیز حرام نیست؛ زیرا قصد رسیدن به حرام را ندارد (مکارم شیرازی، ۱۴۲۸ق، ج ۱: ۴۲۸).

بنابراین، طبق دیدگاه تفصیل، همه مقدمات، حرام نیستند، بلکه با تفاوت ملاک، متفاوت می‌شوند. برخی فقها، بیان کرده‌اند که مقدمه حرام از عناوین ثانویه است، که با تحقق عناوین ثانویه محقق می‌شود، مانند استعمال توتون در زمان مرحوم میرزای شیرازی؛ چون مقدمه‌ای برای استیلا کفار و مصداقی از مصادیق محاربه با امام زمان (عج) بود، از باب مقدمه حرام شده و نیز تطبیق عناوین ثانویه بر موضوعات و مصادیق از شئون حاکم اسلامی است (مکارم شیرازی، ۱۴۲۸ق، ج ۳: ۲۵۳). با توجه به تغییر و تحول‌های زندگی اجتماعی و فردی مردم، یا مستحده بودن برخی مسائل، گاهی ضرورت و مصلحت ایجاب می‌کند که حاکم اسلامی، حکم اولیه برخی موضوعات را برداشته و حکم ثانوی را جایگزین کند. بدین ترتیب، بهره‌برداری از فضای سایبر، فی‌نفسه مباح است اما اگر استفاده از این فضا جهت مساعدت در گناه باشد، بنا به ضرورت و مصلحت نظام، حکم حرمت پیدا می‌کند.

تطبیق قاعده

در فضای سایبر، مقدمه گناه ممکن است با فشردن کلیدی یا بارگذاری متن، تصویر، صوت و ... در کمترین زمان صورت بگیرد، زیرا اگر مقدمه علت تامه یا جزء اخیر علت تامه باشد، یا اگر به قصد ذی‌المقدمه (گناه) فعلی را انجام دهد و ذی‌المقدمه محقق شود، عمل او حرام است؛ اما اگر قصد نداشته باشد حرام نیست چون مقتضی حرمت وجود ندارد.

ج. قاعده لاضرر

یکی از قواعد مشهور فقهی، که در اکثر ابواب فقه مورد استعمال واقع می‌شود، قاعده "لاضرر" است که با متن حدیث «لا ضرر ولا ضرار فی الاسلام» بیانگر نفی حکم ضرری در شریعت اسلام است. اهمیت این قاعده به اندازه‌ای است که برخی فقها، آن را از ضروریات دین اسلام شمرده‌اند (موسوی بجنوردی، ۱۳۷۱، ج ۲: ۱۷). فقها برای حجیت این قاعده از کتاب، سنت، اجماع و عقل دلیل آورده‌اند.

۱. کتاب: آیات متعددی، بر نهی از اضرار به غیر دلالت دارند که در موضوع‌های متعددی، همچون

۱. هرگونه ضرر و ضرار در اسلام ممنوع است.

نهی از اضرار پدر و مادر در مورد فرزند؛ نهی از رجوع به همسر مطلقه، به قصد اضرار و پایمال کردن حقوق وی؛ نهی از ضرر رساندن به داین یا مدیون از طریق کتابت و شهادت خلاف واقع در مورد دین وارد شده است (بقره: آیه ۲۳۱ تا ۲۳۳). البته نهی از ضرر، در این آیات در موارد خاصی مطرح شده‌اند، اما مورد آیات خصوصیتی ندارد و با الغای خصوصیت مورد، می‌توان قاعده عامی، مبنی بر ممنوعیت و نهی ضرر و ضرار استفاده کرد.

۲. سنت: در خصوص لاضرر، روایات بسیاری وارد شده که از فرط تعدد، به صورت تواتر اجمالی درآمده است. احادیثی که از طریق علمای امامیه، درباره قاعده لاضرر رسیده است به دو دسته تقسیم می‌شوند؛ دسته اول به طور مطابقی و دسته دوم به طور ضمنی بر این قاعده دلالت دارند. از دسته اول، این روایات نقل می‌شوند:

مرحوم کلینی در اصول کافی از قول زراره چنین آورده است که امام باقر (ع) فرمودند: «سمره بن جندب در باغی درخت خرمایی داشت که در آستانه آن باغ منزل یکی از انصار قرار داشت. سمره بدون اذن صاحبخانه به طرف نخل خود رفت و آمد می‌کرد و این مسئله ناراحتی شخص انصاری را فراهم می‌آورد. روزی به او گفت تو بی‌خبر به منزل ما می‌آیی، بهتر است از قبل اجازه بگیری. سمره در پاسخ گفت: من برای راهم اجازه نمی‌گیرم و این راه درختم است. شخص انصاری از سمره به پیغمبر (ص)، شکایت برد. پیغمبر (ص) به اضرار سمره دستور فرمود و وقتی حاضر شد به او فرمود این مرد از تو شکایت کرده و می‌گوید تو بر او و خانواده‌اش بدون اذن وارد می‌شوی، در زمان ورود از او اجازه بگیر. سمره می‌گوید: آیا در راه درختم اجازه بگیرم؟ پیغمبر (ص) می‌فرماید از آن درخت صرف نظر کن تا برای تو درختی در جایی دیگر باشد؛ ولی سمره همچنان از قبول آن سر باز می‌زند. پیغمبر (ص) به او می‌فرماید: از این درخت صرف نظر کن و در عوض درختی در بهشت بگیر. سمره باز هم بر امتناع خود اصرار می‌ورزد. در این هنگام پیغمبر (ص) به او فرمود: «انک رجل مضار و لا ضرر و لا ضرار علی مؤمن» و دستور می‌دهد آن درخت را در آورند و جلوی سمره بیندازند و به او می‌فرماید: «این درخت را بگیر و برو و هر جا می‌خواهی آن را بنشان» (کلینی، ۴۲۹ق، ج ۵: ۲۹۴). این روایت، با اندکی اختلاف، باز هم در کافی نقل شده است؛ به این صورت که پیغمبر (ص) به آن مرد انصاری گفت: «اذهب فاقلعها و ارم بها و وجهه فانه لا ضرر و لا ضرار» (انصاری، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ۵۳۱). این دو روایت، مربوط به یک حادثه بوده که به طرق مختلف نقل شده است. وصول روایات با تعبیرهای مختلف، ناشی از پدیده نقل به معناست ولی مضمون قاعده لاضرر به حال خود محفوظ است (محقق داماد، ۱۳۹۱: ۱۳۵). احادیثی که به طور ضمنی بر این قاعده دلالت دارند، فراوان‌اند که جهت اختصار از ذکر آن‌ها خودداری می‌شود. برخی از این روایات از حیث سند، مؤثقه یا صحیح بوده و بعضی دیگر از حیث سند ضعیف است، اما با توجه به

۱. تو مرد سخت‌گیر و آسیب‌رسانی هستی و مؤمن نباید به کسی ضرر بزند.

۲. برو آن را از جا بکن و نزد او انداز، زیرا ضرر و ضرار نیست.

اینکه بزرگان اصحاب همگی بر طبق این روایات عمل کرده‌اند، ضعف آن با شهرت عملی جبران می‌شود (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۵: ۲۹۲).

۳. **عقل و بنای عقلا:** بدون شک عقل بشر، اضرار به غیر را جایز نمی‌داند و آن را تقبیح می‌کند. بنای عقلا نیز، مبتنی بر این قاعده بوده و در جوامع عمومی به آن عمل می‌کردند؛ شارع مقدس نیز آن را منع نکرده است که از این رهگذر نیز، امضای شارع احراز می‌شود.

۴. **اجماع:** با توجه به دلالت کتاب و سنت بر قاعده لاضرر، دیگر نوبت به استدلال به اجماع نمی‌رسد؛ زیرا در این صورت، اجماع مدرکی خواهد بود. در هر حال، گرچه بین ضرر و ضرار میان فقها گفت‌وگو است ولی در مفاد کلی آن، یعنی عدم مشروعیت اضرار به غیر، اتفاق نظر وجود دارد (فقیه، ۱۴۰۴ق: ۱۱۸).

لاضرر دلالت بر نفی جنس دارد، به این معنا که ضرری در عالم خارج وجود ندارد؛ به دلیل وجود ضرر در خارج و بین مسلمانان، تفاسیر مختلفی از این حدیث شده که مهم‌ترین آن‌ها نظریه نهی شرعی تکلیفی (نمازی اصفهانی، ۱۴۰۶ق: ۴۴) و نفی حکم ضرری است (انصاری، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ۵۳۴).

تطبيق قاعده

فضای سایبر، بستر ارتباطات انسانی، اما در محیطی غیر واقعی است. لذا ارتکاب جرم در این فضا، سهل‌تر و پیامدهای آن بسی زیان‌بارتر از فضای واقعی است. پس، نه تنها ارتکاب جرم در این محیط مضر است، بلکه معاونت در آن نیز ضررزننده خواهد بود. استفاده از بستر و امکانات فضای سایبر، مباح است، اما اگر این امکانات بستری جهت مساعدت برای ضرر به غیر شود، ممنوع است.

بررسی حقوقی معاونت در جرایم سایبری

۱. تبیین ماهیت معاونت در جرم

پرسشی که در ماهیت جرم معاونت مطرح می‌شود، عبارت از این است که آیا "معاونت در جرم" خود به تنهایی جرم مستقلی است، یا به عنوان یک پدیده تبعی، عنوان مجرمانه را از جرم اصلی، عاریه گرفته است؟ در این زمینه، دو رویکرد عمده وجود دارد:

الف. نظریه استقلال: طبق این دیدگاه، وقتی چند نفر مرتکب جرمی شوند، به تعداد شرکت‌کنندگان، جرایم مستقل به وجود می‌آید. بنابراین، تشخیص مجرمان اصلی از معاونان، مورد ندارد و باید مسئولیت هر یک، به صورت فردی مورد بررسی قرار گیرد. برخی حقوقدانان، به خصوص طرفداران مکتب تحقیقی، چنین استدلال می‌کنند که باید به شخصیت خطرناک مجرم نظر افکند و مجازات معاون (صرف نظر از مجازات مباشر) باید متناسب با خطری باشد که شخص (معاون) برای اجتماع دارد (اردبیلی، ۱۳۹۷: ۷۹).

ب. نظریه استعاره مجرمیت: طبق این دیدگاه، معاونت یک عنوان مجرمانه مستقل نیست، بلکه امری تبعی است؛ لذا تحقق آن، منوط به تحقق فعل مجرمانه اصلی است. استعاره مجرمیت، خود به دو نوع مطلق و نسبی تقسیم می‌شود. در استعاره مطلق مجرمیت، اصل بر تساوی مجازات مباشر و معاون است و علت آن هم این است که چون معاون و مباشر دارای وحدت قصد هستند، مجازاتشان نیز واحد است. در استعاره نسبی مجرمیت، مجازات معاون، متناسب با مجازات مباشر و نوعاً کمتر از آن است؛ زیرا نقش معاون در تحقق جرم، کمتر از نقش مباشر است (میرمحمد صادقی، ۱۳۹۷: ۴۳۹). مطالعه قوانین کیفری ایران، گویای این واقعیت است که مقنن از شیوه استعاره‌ای بودن جرم معاونت و آن هم استعاره نسبی استقبال کرده است چنانکه در ماده ۲۷ق.م.ا، مجازات معاون را، کاملاً وابسته به مجازات فاعل اصلی دانسته است. اگرچه در مواردی هم، به لحاظ اهمیتی که به برخی از جرایم قائل بوده است، آن‌ها را با داشتن صبغه معاونت، به عنوان جرایم مستقل به حساب آورده است.

۲. معاونت در جرایم سایبری

جهت تبیین معاونت در جرایم سایبری، ضرورت ایجاد می‌کند، انواع جرایم سایبری برشمرده شود؛ زیرا معاونت در جرم غالباً بحثی تبعی و وابسته به جرم اصلی است و تا عمل اصلی از سوی قانونگذار جرم‌انگاری نشود، معاونت در آن صبغه قانونی نخواهد داشت. طبقه‌بندی‌های زیادی از جرایم سایبری صورت گرفته که هر کشور، مطابق با ذائقه قانونی خویش، آن را پذیرفته است. بر همین اساس، با مراجعه به قانون جرایم رایانه‌ای، می‌توان مبنای قانونگذار را در سیر کلی اقسام جرایم سایبری جویا شد؛ لذا به تبعیت از قانون، به مبحث معاونت در جرایم سایبری خواهیم پرداخت. این مبحث مشتمل بر دو گفتار است.

الف. معاونت تابع جرایم اصلی

در برخی از جرایم سایبری، معاونت تابع جرم اصلی بوده و در صورت اجتماع شرایط کلی، معاونت در جرم (مواد ۱۲۶ و ۱۲۷ ق.م.ا.) واجد مسئولیت کیفری است که در این گفتار به معرفی آن‌ها می‌پردازیم.

۱. جرایم علیه محرمانگی داده‌ها و سامانه‌ها: پاسداشت محرمانگی یکی از ارزش‌های بنیادین زندگی اجتماعی بوده و رخنه در آن رفتاری قابل سرزنش و نکوهش است؛ از این رو، اولین مسئله در قانون جرایم رایانه‌ای، جرایم ضد محرمانگی است که ارزش مورد حمایت در آن، محرمانگی داده و سامانه است و نه حمایت از شخص یا داده و سامانه (عزیزی، ۱۳۹۸: ۶۲). قانونگذار، جرایم مربوط به این بحث را در سه دسته بیان می‌کند: ۱. دسترسی غیرمجاز (ماده ۱)؛ ۲. شنود غیرمجاز (ماده ۲)؛ ۳. جاسوسی رایانه‌ای (ماده ۳).

۲. **جرائم علیه صحت و تمامیت داده‌ها و سامانه‌ها:** پاک‌سازی و ایجاد امنیت در فضای سایبر علاوه بر "حفظ محرمانگی"، "صحت و تمامیت داده‌ها" و سامانه‌های رایانه‌ای را نیز ایجاب می‌کند. حتی تأثیر صحت و تمامیت داده‌ها در فضای سایبر، در ایجاد امنیت، بیش از محرمانگی آن‌هاست؛ زیرا ارزش صحت و تمامیت برای خود "داده و سامانه" است اما ارزش محرمانگی برای "دارنده" آن است (عزیزی، ۱۳۹۸: ۹۸). "صحت" و "تمامیت"، به عنوان اصول بنیادینی برای امنیت رایانه، در کنار دو اصل "محرمانگی" و "دسترسی پذیری" به کار می‌روند. با این حال، دو واژه مزبور یکی نیستند و اصل "صحت"، به منظور پشتیبانی از اصالت و قابلیت استناد است که غالباً ویژگی داده است؛ اما تمامیت، برای موجودیت است که داده و سامانه هر دو متصف بدان هستند. پس "جعل رایانه‌ای" صحت داده را تهدید می‌کند و "تخریب و اخلال" تمامیت داده یا سامانه را (عالی‌پور، ۱۳۹۲: ۲۱۶). از این رو، در قانون جرائم رایانه‌ای، این جرائم در دو مبحث جعل رایانه‌ای (ماده ۶) و تخریب و اخلال در داده‌ها یا سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی (مواد ۸ تا ۱۱) آمده است.

۳. **سرقت و کلاهبرداری مرتبط با رایانه:** سرقت و کلاهبرداری مرتبط با رایانه، عنوان جرایمی است که هر یک جداگانه در مواد ۱۲ و ۱۳ قانون جرائم رایانه‌ای به آن پرداخته شده است و بنا به ادعان برخی حقوقدانان، با توجه به اینکه حوزه‌های جرائم سرقت و کلاهبرداری مرتبط با رایانه، در بستر محیط سایبر دارای وجوه مشترک بسیاری است، به راحتی نمی‌توان آن‌ها را از یکدیگر تفکیک کرد. به همین دلیل، قانونگذار آن‌ها را ذیل یک فصل از قانون جرائم رایانه‌ای بیان کرده است.

۴. **هتک حیثیت و نشر اکاذیب:** دسته‌بندی قانون جرائم رایانه‌ای، نشان می‌دهد که هتک حیثیت و نشر اکاذیب جزء جرائم علیه شخصیت معنوی است. به تبعیت از حقوق کیفری کلاسیک، مقصود از جرائم علیه شخصیت معنوی اشخاص، در قانون جرائم رایانه‌ای نیز، رفتارهایی است که روان آدمی را هدف می‌گیرد و به شخصیت معنوی افراد لطمه وارد می‌سازد (عزیزی، ۱۳۹۸: ۱۷۱). از طرفی، محیط سایبر که محل حضور ذهن افراد است تا جسم آن‌ها، لذا نباید انتظار پدید آمدن برخی از رفتارهای فیزیکی و بیرونی نظیر قتل اینترنتی، زنا یا به عنف سایبری یا آدم‌ربایی اینترنتی را در آن محیط داشت (عالی‌پور، ۱۳۹۲: ۳۱۳). بدین ترتیب، جرائم علیه اشخاص در فضای سایبر، منصرف از جرائم علیه تمامیت جسمانی شخص است. جرایمی که قانونگذار از آن‌ها به عنوان بزه‌های ضد شخصیت معنوی افراد نام برده عبارت‌اند از: هتک حیثیت از طریق تحریف‌نگاری هویت یا هرزه‌نگاری شخصیت (ماده ۱۶)، انتشار یا در دسترس قرار دادن محتویات خصوصی یا اسرار دیگری (ماده ۱۷) و نشر اکاذیب (ماده ۱۸).

۵. **بزه‌های پایه:** گروه دیگری از جرائم رایانه‌ای، به دلیل نداشتن ارتباط یا پیوند معنایی با جرائم دیگر، در فصل هفتم قانون ذکر شده‌اند که از آن به "سایر جرائم" تحت عنوان بزه‌های پایه یاد

می‌شود؛ زیرا بزه‌های پایه به رفتارهایی گفته می‌شود که یا زمینه و مقدمه بزه‌های برجسته‌تر می‌شوند، یا بخشی از بزه‌های بعدی قرار می‌گیرند. ماده ۲۵ قانون جرایم رایانه‌ای، در سه بند، این جرایم را ذکر کرده است: الف. تولید یا انتشار یا توزیع و در دسترس قرار دادن، یا معامله داده‌ها یا نرم‌افزارها، یا هر نوع ابزار الکترونیکی که صرفاً به منظور ارتکاب جرایم رایانه‌ای به کار می‌رود. این بند شامل ویروس‌ها، کرم‌ها، تراوهای رایانه‌ای و به طور کلی، بدافزارهایی است که منجر به تخریب، اختلال، جاسوسی رایانه‌ای و ... می‌شود. ب. فروش، انتشار یا در دسترس قرار دادن گذرواژه یا هر داده‌ای که امکان دسترسی غیرمجاز را، به داده‌ها یا سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی متعلق به دیگری، بدون رضایت او، فراهم می‌کند. ج. انتشار یا در دسترس قرار دادن محتویات آموزش دسترسی غیرمجاز، شنود غیرمجاز، جاسوسی رایانه‌ای، تخریب و اختلال در داده‌ها یا سیستم‌های رایانه‌ای و مخابراتی.

۶. جرایم مندرج در قانون تجارت الکترونیک: تجارت الکترونیک، که باید در واقع آن را هرگونه مبادله مالی با استفاده از وسایل الکترونیک و ابزارهای جدید ارتباطی نامید (جاویدنیا، ۱۳۹۷: ۱۱۳) یکی از جلوه‌های کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات در تسهیل زندگی و روابط اجتماعی است که به دادوستد و مرادفات مالی سرعت بیشتری می‌دهد و باعث کاهش فاصله و زمان در انجام معامله‌های روزمره می‌شود. اما این پدیده نیز، همانند سایر نوآوری‌های بشری، خواه‌ناخواه، مورد سوء استفاده قرار گرفت و ابزار ارتکاب جرم افراد سوذجو شد از آنجا که قوانین کیفری سنتی قادر به سزادهی مجرمان این عرصه نبود، قانونگذار اقدام به تهیه قانون جامعی برای تنظیم قواعد تجارت الکترونیک و جرم‌انگاری برخی اعمال در همین زمینه کرد (جاویدنیا، ۱۳۹۷: ۴۶). باب چهارم قانون تجارت الکترونیک، به بیان جرایم و مجازات‌ها اختصاص یافته و مشتمل بر سه قسمت است:

- کلاهبرداری (ماده ۶۷) و جعل داده پیام (ماده ۶۸)؛
- نقض حقوق انحصاری در بستر مبادلات الکترونیک که شامل نقض حقوق مصرف‌کننده (ماده ۶۹)، نقض قواعد تبلیغ (ماده ۷۰) و نقض حمایت از داده پیام‌های شخصی (مواد ۷۱ و ۷۲ و ۷۳) است؛
- نقض حفاظت از داده پیام در بستر مبادله‌های الکترونیک که شامل نقض حق مؤلف (ماده ۷۴)، نقض اسرار (ماده ۶۷) و علایم تجاری (ماده ۶۸) است.

ب. معاونت مستقل از جرم اصلی

در برخی جرایم، معاونت، مستقل از جرم اصلی است و دلیل آن، اهمیت موضوع و صیانت از ارزش‌ها و روابط اجتماعی است که به معرفی این جرایم می‌پردازیم.

۱. جرایم علیه عفت و اخلاق عمومی: حفظ و صیانت از حریم عفت و اخلاق عمومی از

مقوله‌هایی است که مورد توجه قانونگذار بوده و در مواد ۱۴ و ۱۵ قانون جرایم رایانه‌ای به آن پرداخته شده است. این مقوله در حقوق غرب، درباره بزرگسالان پیشینه قانونی ندارد؛ زیرا نسبت به افراد بزرگسال آزادی جنسی برقرار است. از این رو، کنوانسیون جرایم سایبر، در ماده ۹، فقط به موضوع هرزه‌نگاری کودکان اشاره کرده است. هرزه‌نگاری در مفهوم عام، به معنای تصاویر و محتوایی است که عمدتاً به قصد تحریک جنسی ارائه می‌شود. این موارد، در قالب نمایش، ارائه، تولید و تجارت محتواهای مستهجن است. با پیدایش اینترنت، ضمن خارج شدن جرم پورنوگرافی از حالت کلاسیک، ابزار کارآمدی برای سوء استفاده‌کنندگان جنسی پدید آمده است. این فناوری مدرن ارتباطی، موجب شده است حجم سوء استفاده، چند برابر شود و تعداد دریافت‌کنندگان تصاویر و نیز حجم تصاویر مبادله‌شده به صورت غیر قابل تصویری افزایش یابد (بای و پورقهرمانی، ۱۳۸۸: ۳۵۸). از این رو، ماده ۱۴ قانون جرایم رایانه‌ای مقرر می‌دارد:

هر کس به وسیله سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی یا حامل‌های داده محتویات مستهجن را منتشر، توزیع یا معامله کند یا به قصد تجارت یا افساد تولید یا ذخیره یا نگهداری کند، به حبس از نود و یک روز تا دو سال یا جزای نقدی از پنج میلیون (۵,۰۰۰,۰۰۰) ریال تا چهل میلیون (۴۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد.

از سوی دیگر، ارائه محتواهای هرزه در قالب‌های مبتذل و به‌خصوص مستهجن از قبیل متن، فیلم، تصویر و ... گرچه قانوناً بی‌ارزش هستند، ممکن است در خارج بروز و ظهور نداشته باشد؛ زیرا فضای ارتکاب این جرایم، محیط سایبر نیست؛ اما علیه عفت و اخلاق عمومی جامعه رخ می‌دهد، قانونگذار نیز برای حفظ حریم اجتماعی و صیانت از جامعه، نه تنها هرزه‌نگاری را جرم محسوب کرده بلکه معاونت در هرزه‌نگاری و انحرافات از این قبیل را، به عنوان جرمی مستقل مورد تصریح قرار داده است. از این رو، ماده ۱۵ قانون جرایم رایانه‌ای مقرر می‌دارد:

هر کس از طریق سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی یا حامل‌های داده، مرتکب اعمال زیر شود، به ترتیب زیر مجازات خواهد شد:

الف. چنانچه به منظور دستیابی افراد به محتویات مستهجن، آن‌ها را تحریک، ترغیب، تهدید یا تطمیع کند یا فریب دهد یا شیوه دستیابی به آن‌ها را تسهیل نموده یا آموزش دهد؛ به حبس از نود و یک روز تا یک سال یا جزای نقدی از پنج میلیون (۵,۰۰۰,۰۰۰) ریال تا بیست میلیون (۲۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد. ارتکاب این اعمال در خصوص محتواهای مبتذل موجب جزای نقدی از دو میلیون (۲,۰۰۰,۰۰۰) ریال تا پنج میلیون (۵,۰۰۰,۰۰۰) ریال است.

ب. چنانچه افراد را به ارتکاب جرایم منافی عفت یا استعمال مواد مخدر یا روان گردان یا خودکشی یا انحرافات جنسی یا اعمال خشونت آمیز، تحریک یا ترغیب یا تهدید یا دعوت کرده یا فریب دهد یا شیوه ارتکاب یا استعمال آن‌ها را تسهیل کند یا آموزش دهد، به حبس از نود و یک روز تا یک سال یا جزای نقدی از پنج میلیون (۵,۰۰۰,۰۰۰) ریال است.

۲. **مصادیق محتوای مجرمانه:** قانونگذار برای تشخیص، تهیه و انتشار فهرستی از مصادیق محتوای مجرمانه و به‌روزرسانی آن و نیز رسیدگی به شکایت‌های ناشی از پالایش (فیلترینگ) کارگروه کمیته‌ای را در نظر گرفته و ترکیب و وظایف و اختیارات آن را در ماده ۲۲ بیان داشته است. کارگروه، بعد از ابلاغ قانون، تشکیل شده و بعد از چندی فهرست مصادیق مجرمانه را، در هشت قسمت منتشر کرده است. آنچه در اینجا مهم به نظر می‌رسد، این است که بخش عمده‌ای از این مصادیق، تحت عنوان معاونت می‌گنجد. البته برخی از این معاونت‌ها، در زمره جرایم مستقل و برخی تابع جرم اصلی هستند که این بیانگر پیامد تأثیر حضور فزاینده کاربران در تعامل‌های مجازی و درگیر شدن شمار زیادی از مخاطبان از روی عمد یا غیر عمد با مسئله معاونت است که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

بند الف. محتوا علیه عفت و اخلاق عمومی: تحریک، تشویق، ترغیب، تهدید یا دعوت به فساد و فحشا و ارتکاب جرایم منافی عفت یا انحرافات جنسی (بند ب ماده ۱۵ قانون جرایم رایانه‌ای).
بند ج. محتوا علیه امنیت و آسایش عمومی: هرگونه تهدید به بمب‌گذاری (ماده ۵۱۱ ق.م.ا.ت^۱)، تحریک مردم به جنگ و کشتار یکدیگر (ماده ۵۱۲ ق.م.ا.ت)، تحریک نیروهای رزمنده یا اشخاصی که به نحوی از انحاء در خدمت نیروهای مسلح هستند به عصیان، فرار، تسلیم یا عدم اجرای وظایف نظامی (ماده ۵۰۴ ق.م.ا.ت)، تحریک و تشویق افراد و گروه‌ها به ارتکاب اعمالی علیه امنیت، حیثیت و منافع جمهوری اسلامی ایران در داخل یا خارج از کشور (بند ۵ ماده ۶ قانون مطبوعات).

بند و. محتوایی که تحریک یا ترغیب یا دعوت به ارتکاب جرم می‌کند (محتوای مرتبط با سایر جرایم): انتشار محتوای تحریک، ترغیب یا دعوت به اعمال خشونت آمیز و خودکشی (ماده ۱۵ قانون جرایم رایانه‌ای)؛ تبلیغ و ترویج مصرف مواد مخدر، روان گردان و سیگار (ماده ۳ قانون جامع کنترل و مبارزه ملی با دخانیات)؛ باز انتشار و ارتباط (لینک) به محتوای مجرمانه، تارنماها و نشانی‌های اینترنتی مسدود شده، نشریات توقیف شده و رسانه‌های وابسته به گروه‌ها و جریانات منحرف و ضد قانونی، تشویق، تحریک و تسهیل ارتکاب جرایمی که جنبه عمومی دارند از قبیل اختلال در نظم، تخریب اموال عمومی و غیره (ماده ۱۲۶ ق.م.ا.ت)، تبلیغ و ترویج اسراف و تبذیر (بند ۳ ماده ۶ قانون مطبوعات).

۱. قانون مجازات اسلامی (بخش تعزیرات)

بند ز. محتوای مجرمانه مربوط به امور سمعی بصری و مالکیت معنوی: تشویق و ترغیب مردم به نقض مالکیت معنوی (ماده ۱ قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای و ماده ۷۴ قانون تجارت الکترونیک).

بند ح. محتوای مجرمانه مرتبط با انتخابات مجلس شورای اسلامی: انتشار هرگونه محتوا با هدف ترغیب و تشویق مردم به تحریم یا کاهش مشارکت در انتخابات (بند ۳ و ۸ ماده ۶۶ قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی و ماده ۴۶ آیین‌نامه اجرایی). انتشار هرگونه محتوا جهت تحریک، ترغیب، تطمیع و یا تهدید افراد به خرید و فروش آراء، رأی دادن با شناسنامه جعلی و یا شناسنامه دیگری، جعل اوراق تعرفه، رأی دادن بیش از یک‌بار و سایر روش‌های تقلب در رأی‌گیری و شمارش آراء (بند ۱۶ ماده ۶۶ قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی).

نتیجه‌گیری

فقه شیعه، با بهره‌مندی از ادله اربع "معاونت در جرم" را تحت عناوین حرمت اعانه بر اثم، حرمت مقدمه حرام و حرمت اضرار به غیر، مورد بررسی قرار داده است. اعانه بر اثم از جمله قواعدی است که حجیت آن خدشه‌ناپذیر است، اما مفهوم آن همواره محل بحث و نزاع فقها بوده است. با نگاهی به آراء فقها، پی به تشننت فراوان آن می‌بریم که قریب به اتفاق این تعاریف، مستند به فهم عرفی است، در حالی که از نگاه حقوقدانان، محور اصلی برای شناخت مصادیق معاونت در جرم، قوانین و مقررات هستند و عرف در این مورد، اهمیت کمتری دارد. در رابطه با چگونگی انطباق اعانه بر عرف، ملاک‌های مختلفی ذکر شده که بازگشت بیشتر آن‌ها، به یک ملاک است. شیخ انصاری این‌گونه بیان کرده، اعانه بر اثم، یاری رساندن در مقدماتی است که فایده‌اش منحصر در حرام باشد. در نهایت، در صورت قصور فهم عرفی از مسئله، ملاک در صدق عرفی اعانه، قاصد بودن معین است. در مجموع، می‌توان گفت با توجه به تأثیر مبانی فقهی در حقوق، با وقوع جرم توأم با وحدت قصد، بین معاون و مباشر و اجتماع دیگر شرایط، معاون از لحاظ کیفری مسئول خواهد بود.

جرایم علیه عفت و اخلاق عمومی در فضای سایبر نیز از مصادیق معاونت در جرائم سایبری است. اگرچه وقوع این جرم در فضای سایبر امکان ندارد، اما این فضا، بستری مناسب جهت انتشار، توزیع، معامله، ذخیره و نگهداری داده‌های هرزه و مستهجن یا محتواهای متضمن هتک حرمت و افترا است؛ از آنجا که انتشار آسانی داده‌های فضای سایبر، در سطح وسیع صورت می‌گیرد و محتوا و داده‌های ارائه‌شده در آن ماندگارند؛ لذا قانونگذار ضمن اهمیت به حفظ عفت عمومی و صیانت از حریم جامعه طی دو ماده، معاونت در هرزه‌نگاری را جرمی مستقل برشمرده و برای آن مجازات تعیین کرده است. البته آسیب‌پذیر بودن کودکان نسبت به داده‌های هرزه، تأکید بیشتر قانونگذار را بر پیشگیری از این مسئله می‌طلبد. به عبارت دیگر، هرزه‌نگاری در فضای سایبر از سه جنبه، تهدیدی جدی محسوب می‌شود: اولین تهدید، امکان دستیابی کودکان به هرزه‌نگاری‌های وقیحانه در

اینترنت است. دومین تهدید، آن است که هرزه‌نگاری کودکان، راه آسانی برای فروش محصولات هرزه‌نگارها می‌شود؛ زیرا باعث شده سوء استفاده جنسی از کودکان تا این حد رواج یابد. سومین و بزرگ‌ترین تهدید برای کودکان آن است که مجرمان می‌توانند از طریق اینترنت و به واسطه مکاتبه، پست الکترونیک یا گپ زدن قربانیان خود را جذب کرده و آن‌ها را در دنیای واقعی به دام بیندازند.

منابع

قرآن کریم

- ابن منظور، جمال‌الدین محمد بن مکرّم. ۱۹۹۷م. لسان العرب (چاپ اول). بیروت: دار صادر.
- اردبیلی (محقق)، احمد بن محمد. بی تا. زبده البیان فی احکام القرآن. تهران: المکتبه المرتضویه لاحیاء الآثار الجعفریه.
- اردبیلی، محمدعلی. ۱۳۹۷. حقوق جزای عمومی. چاپ پنجاهم. تهران: نشر میزان.
- انصاری (شیخ)، مرتضی بن محمد. ۱۴۰۷ق. فرائد الاصول. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- انصاری (شیخ)، مرتضی بن محمد. ۱۴۱۷ق. کتاب المکاسب. چاپ اول. قم: مجمع الفکر الاسلامی.
- بای، حسینعلی و بابک پورقهرمانی. ۱۳۸۸. بررسی فقهی حقوقی جرائم رایانه‌ای. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- بیابانی، غلامحسین. ۱۳۹۲. "نقش رسانه در پیشگیری از جرم". فصلنامه رسانه. سال بیست و چهارم. شماره ۳: ۳۳-۴۲.
- پرویزی، رضا. ۱۳۸۴. پی جویی جرائم رایانه‌ای. تهران: جهان جام جم.
- جاویدنیا، جواد. ۱۳۹۷. جرائم تجارت الکترونیکی. چاپ چهارم. تهران: انتشارات خرسندی.
- جعفری، مهدی؛ زهرامونچهرآبادی؛ عقیل متقدم و زینب استادی. ۱۳۹۵. "پیشگیری از وقوع جرم و ترویج و مجازات‌های جایگزین در بستر رسانه؛ چالش‌ها و راهکارها". فصلنامه رسانه. سال بیست و هفتم. شماره ۳: ۴۵-۶۶.
- حسینی حائری، سید کاظم. ۱۴۱۳ق. فقه العقود. چاپ دوم. قم: مجمع اندیشه اسلامی.
- حسینی شاهرودی، سیدعلی. ۱۴۰۸ق. محاضرات فی الفقه الجعفری. قم: دارالکتاب الاسلامی.
- سبحانی، جعفر. ۱۴۲۴ق. الوسیط فی اصول الفقه. چاپ چهارم. قم: مؤسسه امام صادق (ع).
- طوسی (شیخ الطائفه)، محمد بن حسن. ۱۳۸۷. المبسوط فی فقه الامامیه. چاپ سوم. تهران: المکتبه المرتضویه.
- طوسی (شیخ الطائفه)، محمد بن حسن. ۱۴۰۱ق. الاستیصار. بیروت: دارالصعب و دارالتعارف.
- عالی‌پور، حسن. ۱۳۹۲. حقوق کیفری فناوری اطلاعات. چاپ دوم. تهران: انتشارات خرسندی.
- عاملی، سیدسعیدرضا. ۱۳۹۰. رویکرد قضایی به آسیب‌ها، جرائم و قوانین و سیاست‌های فضای مجازی. تهران: انتشارات امیرکبیر.

عزیزی، امیرمهدی. ۱۳۹۸. حقوق کیفری جرائم رایانه‌ای. چاپ سوم. تهران: انتشارات مجد.

فاضل لنکرانی، محمد. ۱۴۱۶ق. القواعد الفقهیه. قم: چاپخانه مهر.

فراهیدی، خلیل بن احمد. ۱۴۱۰ق. کاب العین. قم: نشر هجرت.

فقیه، محمدتقی. ۱۴۰۴ق. القواعد الفقهیه. بیروت: انتشارات درالاضواء.

کلینی، محمد بن یعقوب. ۱۴۲۹ق. الکافی. قم: دارالحدیث للطباعه و النشر.

- مجلسی، محمدباقر. ۱۴۰۳ق. بحار الانوار. چاپ دوم. بیروت: مؤسسه الوفاء.
- محقق داماد، سیدمصطفی. ۱۳۹۱. قواعد فقه (بخش مدنی). چاپ سی و هفتم. تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.
- محقق داماد، سیدمصطفی. ۱۳۹۲. قواعد فقه (بخش جزایی). چاپ بیست و هفتم. تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.
- مرادی، حسن. ۱۳۷۳. شرکت و معاونت در جرم. تهران: نشر میزان.
- مکارم شیرازی، ناصر. ۱۴۲۸ق. انوار الاصول. تقریرات احمد قدسی، چاپ دوم. قم: مدرسه امام علی بن ابیطالب (ع).
- منتظری، آیت الله حسینعلی. ۱۴۱۷ق. دراسات فی مکاسب المحرمه. قم: نگین.
- موسوی بجنوردی، سیدحسن. ۱۳۷۱. القواعد الفقهیه. چاپ دوم. قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
- میرمحمد صادقی، حسین. ۱۳۹۷. جرایم علیه اشخاص. چاپ بیست و ششم. تهران: نشر میزان.
- نمازی اصفهانی، فتح الله بن محمد جواد. ۱۴۰۶ق. قاعده لاضرر. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی